

Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin Finansal Performansının Likidite, Finansal Yapı ve Kârlılık Göstergeleri Açısından Analizi

Mehtab Çelik¹

Ersin Korkmaz²

Özet

Türkiye'nin jeopolitik konumu, coğrafi yapısı ve iklim şartlarının uygunluğu gibi koşullar sayesinde, Türkiye tarımsal ürünlerin üretiminde ve çeşitliliğinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin hayata geçirilerek üreticilerin sürdürülebilir ve verimli tarımsal üretim yapabilmeleri için temel faktör finansman kaynağıdır. Çiftçilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayarak, ürünlerini değerlendirmek ve ihtiyaç duydukları üretim araç gereçlerin uygun maliyetle teminini sağlamak amacıyla, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Bu bağlamda, çalışma ile söz konusu kuruluşun finansal performansının likidite, finansal yapı ve kârlılık durumları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kurumun 2018-2022 dönemine ait faaliyet raporlarında yer alan konsolide bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler oran analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, likidite göstergelerinden asit test oranının istenilen düzeyde, cari oranın düşük ve nakit oranının ise oldukça düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Finansal yapı oranları değerlendirildiğinde, finansal kaldıraç oranının 2022 yılında oldukça yükseldiği dolayısıyla öz sermaye aktif oranının bu dönemde azaldığı, finansman oranının ise yıllar itibarıyla genel kabul gören seviyenin oldukça altında gerçekleştiği belirlenmiştir. Son olarak kârlılık oranları incelendiğinde, brüt kâr marjının özellikle 2022 yılında oldukça azaldığı, net kâr marjının yalnızca 2021 yılında arttığı ve diğer yıllarda sürekli azaldığı, aktif kârlılık oranının ise 2019 yılı hariç diğer yıllarda artış gösterdiği tespit edilmiştir.

1 Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mehtabcelik2424@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8441-6278>

2 Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İ.İ.B.E, Sağlık Yönetimi Bölümü, ekorkmaz@erzincan.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6787-5368>

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi için en önemli kaynaklardan biri gıda ve gıdanın üretildiği tarım sektörüdür. Temel ihtiyaçlardan olan gıda teminini doğal, sosyal ve ekonomik riskler altında üreten tarım sektörü, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli roller üstlenmektedir. Bu bağlamda ekonomik boyutunun ötesinde medeniyetlerin gelişiminde geçmişten günümüze stratejik öneme sahip bir sektör olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin yürütülmesinin önünde engel teşkil edebilecek her türlü risklerin önceliklendirilerek yönetilmesi, tarımsal üretimde devamlılığın sağlanması ve üreticilerin karşılaştıkları finansman, tedarik ve pazarlama gibi sorunların çözüme kavuşturulması gerekir. Tarımsal faaliyetlerin toplumların refah düzeylerinin artmasındaki payına rağmen, günümüzde yaşanan küresel ısınma, aşırı nüfus artışı, tarımsal alanların atıl kalması, kuraklığın artması, doğal afetlerin yıkıcı etkisi ve orman yangınları gibi birçok sorun insanların temel yaşam ürünlerinin güvenliğini tehdit etmektedir. Ayrıca Covid-19 salgını, Rusya-Ukrayna savaşı ve ekonomik krizler gibi küresel ölçekte yaşanan olaylar, tüm ülkelerin tarım sektörünü öncelikli değerlendirilen sektörler arasına almalarını sağlamıştır. Türkiye’de de tarım alanında yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde, tarımsal faaliyetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve bu alanda dışa bağımlılığı azaltmak için Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Tarım Kredi Kooperatifleri gibi kurumlar aracılığıyla birçok proje hayata geçirilerek desteklenmektedir.

Türkiye’nin bulunduğu jeopolitik konum, coğrafi yapısı ve iklim şartlarının uygunluğu gibi koşullar sayesinde, Türkiye tarımsal ürünlerin üretiminde ve çeşitliliğinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin hayata geçirilerek üreticilerin sürdürülebilir ve verimli tarımsal üretim yapabilmeleri için temel faktör finansman kaynağıdır. Bu kapsamda cumhuriyet dönemi sonrası çiftçilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayarak, ürünlerini değerlendirmek ve ihtiyaç duydukları üretim araç gereçlerin uygun maliyetle teminini sağlamak amacıyla Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri (TTKK) kurulmuştur. Kâr amacı taşımayan TTKK’lar özellikle küçük yerleşim yerlerinde yaşayan ve sermaye sıkıntısı bulunan çiftçilerin, orta ve küçük ölçekli tarım işletmelerin tarımsal faaliyetleri için ihtiyaç duydukları aynı ve nakdî finansman kaynaklarını düşük maliyetle ve uygun vadelerde karşılayarak, tarım sektörünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. TTKK’lar yardımlaşma, sorumluluk, demokrasi, eşitlik, hesap verme, adalet ve dayanışma ruhuyla tarımsal faaliyetlerin henüz başlamadan önceki ve sonraki tüm süreçlerinde aktif ve öncü bir rol üstlenmektedir. Ayrıca TTKK’lar finansman sağlama faaliyetinin yanı sıra, kooperatif marketleri aracılığıyla tarımsal ürünlerin pazarının oluşturulması

ve tüketicilere daha uygun fiyatla ulaştırılmasını sağlamaktadır. Görüldüğü üzere bu örgütlenmeler, tarım sektöründe faaliyet gösteren birey veya işletmelere kaynak sağlama, üretilen ürünlerin ekiminden satışına kadar tüm süreçlerde önemli roller üstlenerek ülke ekonomisinin gelişmesine doğrudan katkı sunmaktadırlar. Bu kuruluşların gerekliliğini ve önemini farklı yönlerden ele alarak ortaya koymaya çalışan birçok araştırmada da elde edilen sonuçlar, yapılan bu değerlendirmeleri destekler niteliktedir. Bu denli önem arz eden kuruluşlar, her ne kadar kâr amacı taşımaları da finansal gelişmelerinin değerlendirilmesi ve finansal açıdan güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulması gerekir. Literatüre bakıldığında bölgesel veya il bazlı kooperatiflerin finansal performanslarının araştırmalara (Demir, 2003; Bücük, 2004; Seyfioğlu, 2010; Karaman ve diğ., 2014; Alıcı ve Demir, 2020) konu edinildiği görülmektedir. Ancak Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri'ni bu yönüyle inceleyen bir araştırmanın yapılmadığı söylenebilir. Bu bağlamda çalışma ile literatürdeki bu boşluğu gidermek ve TTKK kuruluşunun finansal gelişimini likidite, finansal yapı ve kârlılık durumları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk önce kooperatifçilik, TTKK'nın tarihçesi, organizasyonel yapısı ve faaliyet alanları teorik olarak ele alınmıştır. Daha sonra ise araştırmanın uygulama kısmında elde edilen bulgular değerlendirilerek ilgililere çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2. KOOPERATİFÇİLİK

Latince kökenli “*Cooperatio*” kelimesinden gelen kooperatif kavramı, iş birliği ve uyum içinde çalışmayı ifade etmektedir (Mülayim, 2013: 57). Türk Dil Kurumu (TDK) kooperatifi; “*üreticilerin aracılığı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık*” şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2023). 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nda kooperatif; “*tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını, işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar*” olarak açıklanmaktadır (1163 sayılı Kooperatifler Kanunu). Bir başka tanımda ise kooperatifçilik, “*birlikten kuvvet doğar*” felsefesinden yola çıkarak, ülkelerin kalkınmasında ve bireylerin veya işletmelerin ekonomik sorunlarının çözülmesinde karşılıklı iş birliği, güç birliği ve yardımlaşma duygusuyla ekonomik imkânların bir araya getirilerek, ortak emek ve sermaye ile oluşturulan ticari girişimciliklerdir (Erkul vd., 2023:2). Toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla yardımlaşma, eşitlik ve dayanışma ilkeleri çerçevesinde teşkilatlanan kooperatifler; tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu üretim girdilerinin ve finansman kaynaklarının

temininde, tarımsal üretim teknolojisinin geliştirilerek kullanılmasında ve bu sayede üretimde verimliliğin artırılmasında, satış işlemlerinin gerek üreticiler gerekse tüketiciler açısından en uygun şartlar altında gerçekleştirilmesinde etkin rol oynamaktadır. Ayrıca şehirlerde konut açığının giderilmesinde, esnaf ve sanatkârların tedarikten pazarlamaya kadar ekonomik anlamda daha uygun çalışma ortamlarının oluşturulmasında söz sahibi olmaları sebebiyle kooperatifler daha da önem kazanmaktadır (Yalçıntaş, 1970: 5). Kooperatiflerde temel amaç, özellikle sermaye yetersizliği sebebiyle bireylerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri en az maliyetle, yardımlaşma ve dayanışma duygusuyla yapmaktır. Bireylerin benzer konular veya fikirler etrafında toplanmaları sonucunda Esnaf-Kefalet Kooperatifleri, Tarımla İlgili Kooperatifler, Yapı Kooperatifleri gibi farklı amaçlarla kooperatiflerin kurulması gerçekleşir (Güngör, 2023: 25). Kooperatifler hangi amaç doğrultusunda kurulursa kurulsun hepsinin ortak noktası, üyelerinin “belirli” ekonomik menfaatlerini, meslek ve geçimleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamaktır. Buradaki “belirli” ifadesi kooperatiflerin ana sözleşmesi ile belirlenmiş olan amaç ve konu hükümleri için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, kooperatifler amaç ve hedefleri bakımından kâr amacı taşıyan ideal gayeler benimsemiş derneklerden ve kâr etme amacı dışında kurulmuş olması ile de ticari şirketlerden farklılaşmaktadır. Bu yönüyle kooperatiflerde üyeler arasında iş birliği ve bunun neticesinde de toplumsal dayanışma ön plana çıkmaktadır (Geray, 1991: 12). Genel olarak kooperatiflerin amaçlarına ve ön plana çıktığı konulara bakıldığında, üyeler arasındaki fikir uyumsuzluklarını aşarak sağlıklı bir düzenin oluşturulmasının temelini ortaya koyan kooperatifçiliğin hedefleri; sosyal açıdan gelişmeye katkıda bulunmak, sosyal adaletin yaygınlaşmasını sağlamak, sosyal barışa destek olmak, sosyal dengeyi korumak, sosyal bütünleşmeye katkıda bulunmak ve demokrasinin yaygınlaşmasına imkân sağlamak şeklinde sıralanmaktadır (Güven, 1997: 26). Toplumsal kalkınmayı geliştirerek ülke ekonomisine katkıda bulunan kooperatifler, genel olarak aşağıdaki özellikleri bünyesinde barındırırlar (Civan, 2021: 42):

- Kooperatifler, ortakları yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmak için bir araya getirmektedir.
- Kooperatifler tüzel kişiliğe sahiptir.
- Gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulabilirler.
- Kooperatiflerin ortak sayısında sınırlama yoktur.
- Kooperatiflerde ortaklar arasında eşitlik prensibi vardır.
- Kooperatiflerde sermaye payına bakılmaksızın her ortak eşit oy hakkına sahiptir.

Genel anlamda kuruluş amacı Türk çiftçisine hizmet etmek olan TTKK'ların çalışma konuları Tarım Kredi Kooperatifi Ana Sözleşmesi'nde (Madde 5) aşağıdaki gibi sıralanmıştır (TTKK, 2023a):

✓ *“Ortakların:*

- *Kısa ve orta vadeli kredi ile her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını karşılamak,*
- *Mahsullerini değerlendirmek ve pazarlamak,*
- *Müştereken faydalanabilecekleri her çeşit makine, ekipman ve tesisleri temin etmek.*

✓ *Ortak ve gerektiğinde diğer üreticilerin:*

- *Üretim ve zarurî tüketim maddeleri ile üretim araçlarını toptan sağlamak ve bu maksatla,*

Merkez Birliği yönetim kurulunun müsaadesi ile kuruluşlara iştirak etmek,

- *Hükümetçe görev verildiği takdirde, Devletçe yapılacak destekleme ödemelerine aracılık etmek,*
 - *El sanatlarını geliştirmek ve mamullerini değerlendirmek,*
 - *Meslekî ve teknik yönden bilgilerini arttırmak, sosyal ve kültürel konularla ilgili faaliyetlerde bulunmak, kurslar açmak ve seminerler tertip etmek.*
- ✓ *Mevduat toplamak, bankacılık hizmetleri ve sigorta acenteliği yapmak.*
- ✓ *1581 Sayılı Kanun ile ek ve değişikliklerine göre kurulmuş diğer kooperatifler, Bölge Birlikleri ve Merkez Birliği ile kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere banka ve sigorta şirketi kurmak veya bu gibi kuruluşlara iştirak etmek,*
- ✓ *Bölge birliğince kendisine verilecek diğer görevleri yapmak.*

Kooperatif bu faaliyetlerini, üst kuruluşlarca tespit edilecek genel uygulama esaslarna göre yürütür.”

3. TÜRKİYE TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİNİN TARİHÇESİ

TTKK'nın tarihçesi,1863 yılında dönemin Niş valisi (Sırbistan'ın güneyinde yer alan bir şehir) Mithat Paşa tarafından Şehir Köyü kasabasında Türk geleneğinde bulunan karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma prensipleri örnek alınarak kurulan Memleket Sandıkları ile başlamaktadır. 1867'de Memleket Sandıkları Nizamnâmesi'nin kullanımı ile Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında kurulan bu sandıklar yıllar boyu başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Güngör, 2023: 25).Cumhuriyetten önceki dönemde Memleket Sandıkları ile başlayan ve daha sonra 1883yılında kurulan

Tasarruf Menafi Sandıkları ile devam eden Türk Kooperatifçilik Hareketi, Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde 1924'te, 498 sayılı İtibari Zirai Birlikler Kanunu, 1929'da 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile gelişimini devam ettirmiş ve 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile TTKK'nın kuruluşu gerçekleştirilmiştir (İnan, 2008: 36).1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile bölge birlikleri ve merkez birliğinin kurulmasına zemin oluşturulmuştur. Böylece TTKK'nın dikey organizasyonel yapısının alt yapısı oluşturulmuştur. TTKK, daha önce T.C. Ziraat Bankası çatısı altında faaliyetlerini sürdürürken, 1977 yılında merkez birliğinin kurulmasıyla birlikte tam bağımsız bir çiftçi kuruluşu sıfatını kazanmıştır. 1984 yılına gelindiğinde, 237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 1581 sayılı kanunda değişiklik yapılarak, TTKK'ların Yönetim Kurulları kendi ortakları içerisinde seçilerek oluşturulmaya başlanmıştır. Bu düzenleme demokratik kooperatifçilik alanında önemli bir adım olarak görülmektedir. Takip eden yılda 237 sayılı KHK değiştirilerek, 3223 sayılı 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun bazı maddelerini değiştiren 237 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin değiştirilerek kabulü hakkında kanun hazırlanmıştır. Bu kanun kapsamında TTKK, Tarım ve Orman Bakanlığının bir kuruluşu olmuş ve denetimleri de yine bu bakanlığın sorumluluğuna verilmiştir. Yapılan düzenlemeler uygulanmaya başlandıkça merkez birliğinde genel müdürün, bölge birliklerinde ise bölge müdürünün yönetim kurulu başkanlıklarının olması nedeniyle çeşitli yönetim sıkıntıları ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, 1995 yılında 553 sayılı KHK ile TTKK'ların idari yapısında önemli değişiklikler yapılarak 1581 sayılı kanun ile öngörülen düzenlemelere tekrar geri dönülmüştür. Daha sonra 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile kurumun ihtiyaç duyduğu yasal alt yapının son hali verilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde kooperatifler daha demokratik hale gelmiştir (TTKK, 2023b).

4. TÜRKİYE TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİNİN ORGANİZASYON YAPISI

800.000 ortağı ile 1 Merkez Birliği, 17 bölge birliği, 1618 kooperatif, 192 hizmet bürosu ve 18 iştiraki ile faaliyetlerine geniş bir çalışma alanında devam eden TTKK'nın organizasyon yapısı aşağıda genel hatlarıyla açıklanmıştır (TTKK, 2023c).

Birim Tarım Kredi Kooperatifleri: Çiftçileri finansal açıdan destekleyerek mevcut durumlarını iyileştirmek ve ihtiyaç duydukları girdileri temin etmek amacıyla kurulan birim tarım kredi kooperatiflerinin en az 30

ortağı bulunmalıdır. Bu kooperatiflerin kurulmasına üst birlik olan merkez birliği karar vermekte ve kurulan kooperatifler faaliyet gösterdikleri alan içerisinde yer alan bölge birliğine bağlı faaliyetlerini sürdürmek zorundadırlar. 1581 sayılı kanununun 21. maddesine göre tescil ve ilâna tâbi olmayan bu kooperatiflerin organizasyon şemasında en yetkili organ olan genel kurul, 5 üyeden oluşan ve 4 yıllığına seçilen yönetim kurulu, genel kurul temsilcileri arasından 4 yıllığına seçilen ve 2 denetçiden oluşan denetçiler organı yer almaktadır (TTKK, 2023a).

Bölge Birlikleri: En az 30 kooperatifin bir araya gelmesi ile kurulabilen bölge birliklerinin amacı, birliğe ortak olan kooperatiflerin menfaatlerini korumak ve kooperatifçilik faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bir bölge birliğinin kurulmasına Tarım ve Orman Bakanlığından izin alındıktan sonra merkez birliğince karar verilir. Bölge birliklerinin organizasyon şemasında en yetkili organ olan genel kurul, 7 üyeden oluşan ve 4 yıllığına seçilen yönetim kurulu, genel kurul temsilcileri veya kooperatif ortakları arasından 4 yıllığına seçilen ve 2 denetçiden oluşan denetçiler organı yer almaktadır (TTKK, 2023d).

Merkez Birliği: Bu birlik, tarım kredi kooperatifleri ile bölge birliklerinin ortak menfaatlerini korumak, amaçlarını gerçekleştirmeleri için faaliyette bulunmak ve her türlü çalışmalarını düzenlemek üzere 1581 sayılı kanun ile görevlendirilmiştir. Merkez birliği kurulabilmesi için 5 bölge birliğinin ortaklığı şartı söz konusudur. Merkez birliğinin organizasyon yapısında en yetkili organ olan ve bağlı bölge birliklerinin kendi genel kurullarında seçilen temsilciler ile merkez birliği yönetim kurulu üyelerinden oluşan genel kurul, genel kurul üyeleri arasından seçilen 9 üyeden oluşan ve 4 yıllığına seçilen yönetim kurulu, genel kurulda farklı bölge birlikleri temsilcileri arasından seçilen 2 denetçi ve Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından atanan 1 denetçiden oluşan ve 4 yıllığına atanan denetçiler organı yer almaktadır (TKKK, 2023e)

İştirakler: Merkez birliği, kooperatif ve bölge birliklerinin çıkarlarını korumak, tohumlar, gübreler, ilaçlar ve çeşitli ekipmanlar gibi üretim ve zaruri tüketim maddelerini tedarik etmek, ürünlerin değerlendirilmesi ile ilgili faaliyetleri rasyonel bir şekilde düzenlemek ve bu konularda her türlü teşebbüse girişmek amacıyla şirketler tesis edebilir veya bu tür şirketlere iştirak olabilir (1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu). 2022 yılı sonu itibariyle TTKK'nın 18 iştiraki ve hissedarı olduğu 23 şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerden 19'unun sermayesinin %50 ve daha fazlası TTKK'ya ait olup bağlı ortaklığı konumundadır (TTKK, 2023f).

5. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİNİN FAALİYETLERİ

Muhasebe Faaliyetleri: TTKK'nın tek düzen muhasebe sistemine geçişi 1998 yılında; merkez birliği, bölge birliği ve birim kooperatiflerin bilgisayarlı muhasebe sistemine geçişi ise 2000 yılında olmuştur. Muhasebe verilerinde tek düzeligi, doğruluğu, güvenilirliği ve denetlenebilirliği sağlamak amacıyla 2009 yılında tüm birimlerin muhasebe işlemlerinin birbirine entegreli ve tek bir merkezden yürütülmesini sağlayan bir ERP yazılımı olan e-koop bilgi sistemi kullanılmaya başlanmıştır (Akıncı, 2019: 12).

Kredi Faaliyetleri: Birim tarım kredi kooperatifleri üyelerinin kısa ve orta vadeli her türlü ihtiyaçlarını gidermek, devletçe sağlanan sübvansiyonlu tarımsal kredileri çiftçilere ulaştırmak ve tarımsal üretimi geliştirmek için üyelerine kredi kullanıdirmektedir. Bu kapsamda 2022 yılı faaliyet raporuna göre 2019-2022 yılları arasında kullanılan kredi bilgileri Tablo 1'de verilmiştir (TTKK, 2022: 17).

Tablo 1: Kredi Dağılımı ve Kredi Kullanan Ortak Sayısı

Yıllar	2019	2020	2021	2022
Kullandırılan Kredi	8.381.070.504	8.260.967.862	11.036.293.101	26.084.910.479
İndirimli Krediler	5.706.147.312	6.272.611.495	9.195.503.431	22.903.426.735
Ortak Sayısı	390.763	364.238	356.683	396.274

Sigortacılık Faaliyetleri: TTKK ana sözleşmesine göre teşkilatın ana faaliyetlerinden bir tanesi de sigorta faaliyetidir. Türkiye Sigorta Birliği (TSB) tarafından yayımlanan verilerine göre; 2022 yılında 23 şirketin bulunduğu Tarsim Bitkisel Ürün Sigortası sektöründe toplam 4.010.553.341 TL üretim yapılmıştır. Bu üretimin 1.140.875.197 TL'lik kısmı TTKK aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Prim tutarı bazında TTKK'nın sektör payı %28 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında Türkiye genelinde Tarsim Bitkisel Ürün Sigortası sektöründe 2.249.573 adet poliçe üretilmiş bunun 1.085.462 adedi TTKK tarafından gerçekleştirilmiştir (TTKK, 2022: 18).

Pazarlama Faaliyetleri: Bölge birlikleri ve bağlı birim kooperatifler üreticilerin, gübre, bitki besleme, zirai mücadele ilacı, halk sağlığı ürünleri, yem, tohumluk, fide-fidan, akaryakıt, traktör, büyükbaş ve küçükbaş ile diğer hayvanların temin edilmesi noktasında finansman sağlarken, ilgili ürünler ortaklara kooperatif tarafından teslim edilerek, bu ürünlerin bedelleri firmalara ya da anlaşmalı kurumlara ortaklar adına ödenmektedir. 2022 yılında TTKK

teşkilatı tarafından 52.258.695.663 TL satış gerçekleştirilmiştir. Bu satışlarda en büyük payı kimyevi gübre, motorin ve karma yem kalemleri almaktadır. Ayrıca TTKK'lar tarafından 2022 yılı sonu itibariyle 12.314.943.594 TL tutarında 1.607.554 ton ürün alımı yapılmıştır (TTKK, 2022: 19).

Denetim Faaliyetleri: Merkez birliği Tarım ve Orman Bakanlığının (TTKK, 2023e), bölge birlikleri hem merkez birliğinin hem de Tarım ve Orman Bakanlığının (TTKK, 2023a), kooperatifler ise bölge birliği, merkez birliği ve Tarım ve Orman Bakanlığının teftiş ve denetimine tabidirler. Yapılan teftiş ve denetimler sonucunda kanun ve ana sözleşmelerdeki görevleri ile ilgili ortaya çıkan eksiklikler konusunda denetlenen kurum denetleyen kurumun vereceği talimatlara uymak zorundadır (TTKK, 2023d). Bu kurumlarda yapılan denetimler daha çok uygunluk denetimi şeklinde icra edilmektedir. TTKK'larda kurumsal risk yönetimi ve iç denetim faaliyetleriyle ilgili uygulamalar henüz başlangıç seviyesinde olmakla beraber, kooperatiflerde risk yönetimi ve risk odaklı denetim kültürünün yerleşmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (Uysal, 2020: 702). Ayrıca kooperatiflerde kullanılan e-koop otomasyon sistemi sayesinde muhasebe, krediler, stok, insan kaynakları gibi tüm iş süreçlerinde hata yapma oranı azalmakta ve bu sayede merkezi denetim sistemi kapsamında işlemlerin takip ve kontrolü uzaktan gerçekleştirilerek ortaya çıkabilecek hata veya hileli işlemlerin tespiti ve önlenmesi sağlanmaktadır (Kayacık, 2023: 19).

6. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın kapsamını TTKK kurumunun web sitesinde yayımlanan 2018-2022 dönemine ait faaliyet raporlarında yer alan enflasyon düzeltmesine tâbi tutulmuş konsolide bilanço ve gelir tabloları oluşturmaktadır. Söz konusu finansal tablolardan elde edilen verilerin analizinde literatürde yaygın olarak kullanılan ve finansal tablolarda incelenmek istenen kalemler arasındaki basit oransal ilişkileri görmek ve yorumlamak amacıyla kullanılan oran analizi yöntemi kullanılmıştır (Akgüç, 2011: 463). Bu kapsamda TTKK'ların finansal performansının değerlendirilmesi için literatürde bu amaçla yaygın olarak kullanılan likidite, finansal yapı ve kârlılık oranları kullanılmıştır.

Likidite oranları, kurumun kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü ve beklenmedik piyasa koşullarında faaliyetlerini devam ettirebilme yetisini gösteren oranlardır (Ekinci ve Bakır, 2021: 6). Araştırma kapsamında kullanılan likidite oranlarının açıklamaları aşağıda verilmiştir (Elmas, 2017: 205-207):

- **Cari Oran:** Bu oran işletmenin dönen varlıkları ile kısa vadeli borçları arasındaki ilişkisini gösterir. Bir başka ifadeyle işletmenin kısa vadeli

borçlarını ödeme gücünü ifade eder. Cari oranın genel olarak 2 olması yeterli görülürken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde 1,5'a kadar düşmesi normal kabul edilebilir.

- **Asit- Test Oranı:** Bu oran işletmenin dönen varlık kalemlerinden nakde dönüşüm hızı en düşük olan stoklar kalemi dışındaki dönen varlıkların kısa vadeli borcunu ödeme gücünü ifade eder. Bu oranın genel olarak 1 olması yeterli görülürken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde 0,70'e kadar düşmesi normal kabul edilebilir.
- **Nakit Oran:** Bu oran işletmenin stoklarını elden çıkaramaması veya alacaklarını tahsil edememesi durumunda mevcut nakit ve nakit benzeri varlıklar ve finansal yatırımlarla kısa vadeli borçlarının ne kadarını ödeyebileceğini ifade eder. Nakit oran, likide oranları içinde en hassas olan orandır. Bu oranın genel olarak 0,20'nin altına düşmemesi arzu edilir ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde 0,20'nin altına düşebilmektedir.

Finansal yapı oranları, işletmelerin kaynak yapısını ve uzun vadeli borç ödeme gücünü temsil eden göstergelerdir. İşletmenin kaynaklarının aktiflerin fonlansında nasıl kullanıldığı, borç öz sermaye dağılımı, kaynak kullanımının optimallliği, finansal yapının sağlamlığı ve katma değer oluşturmadaki başarıları bu oranlar ile ölçülmektedir (Ekinci ve Bakır, 2021: 13). Aynı zamanda finansal yapı oranları, işletmelerin faaliyetleri sonucunda zarar etmesi, varlıkların değerinde düşüş yaşanması veya gelecek yıllarda tahmin edilen nakit akımının gerçekleşmemesi durumunda yükümlülüklerin yerine getirilip getirilemeyeceği hakkında önemli ipuçları verir (Akgüç, 2011: 447). Çalışmada kullanılan finansal yapı oranlarının açıklamaları aşağıda verilmiştir (Akgüç, 2011: 450-452).

- **Finansal Kaldıraç Oranı:** Bu oran, varlıkların yüzde kaçının yabancı kaynaklar yoluyla finanse edildiğini ifade eder. Oranın yüksek olması, işletmenin riskli bir şekilde finanse edildiğini, faiz ve borçların ödenememesi nedeniyle mali açıdan zor durumda olma olasılığının yüksek olduğunu, kredi verenlerce emniyet marjının dar olduğunu gösterir.
- **Öz Kaynak Aktif Oranı:** Bu oran işletmenin varlıklarının yüzde kaçının işletme sahip veya ortakları tarafından finanse edildiğini ifade eder. İşletmenin mali gücünü gösteren bu oranın eğilimi bir işletmenin uzun vadeli borç ödeme kapasitesini ortaya koymaktadır. İşletmelerde bu oranın yüksek olması işletmenin faiz yükünün genel olarak düşük olduğu ve uzun vadeli borçlarını ödeyememe ihtimalinin

az olduğu şeklinde yorumlanır. Bir başka ifadeyle işletmenin genel olarak finansal açıdan iyi bir şekilde yönetildiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

- **Finansman Oranı:** İşletmenin finansal açıdan bağımsızlığını gösteren bu oran, aynı zamanda işletmenin öz kaynakları ile toplam borçları arasında uygun bir ilişkinin olup olmadığını gösterir. Bu oranın en az 1 olması beklenir. Kredi veren kurum veya kuruluşlar açısından finansman oranının büyük olması arzu edilirken, işletme yöneticileri ise bu oranın düşük olmasını arzu etmektedirler.

Varlıkların, likiditenin ve borçların ne kadar etkin yönetildiğinin bir göstergesi olan kârlılık oranları, idarî politika ve kararların sonuçlarını göstermesi nedeniyle işletmelerin toplam finansal performansının ölçüsü niteliğini taşımaktadır (Gapenski, 2005: 532). Bu oranlar, işletmenin kâr elde etmedeki genel verimliliğini ölçmektedir (Weaver, 2012: 62). Araştırma kapsamında kullanılan kârlılık oranlarının açıklamaları aşağıda verilmiştir (Savcı, 2011: 222; Akdoğan ve Tenker, 2010: 669).

- **Brüt Kâr Marjı Oranı:** Satışlara göre kârlılığın belirlenmesinde kullanılan bu oran, işletmenin net satışlarının yüzde kaçının brüt satış kârı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İşletmelere üretim maliyetlerinin kontrolü ve fiyatlama politikası için bilgi sağlamak amacıyla hesaplanan brüt kâr marjı oranının yüksek olması veya yükselme trendi göstermesi, olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir.
- **Net Kâr Marjı Oranı:** Bu oran, satışların kârlılık düzeyini veya her 1 TL'lik net satıştan ne kadar kâr elde edildiğini göstermektedir. Oranın yüksek olması işletme açısından olumlu bir gösterge olarak yorumlanır.
- **Aktif Kârlılık Oranı** Bu oran, varlıkların işletmede ne ölçüde etkin kullanıldığını veya varlıkların kâr oluşturabilme kapasitesini görmek bakımından önem taşımaktadır. Genellikle işletmenin aktif kârlılığının yüksek olması beklenir.

Araştırma kapsamında kullanılan likidite, finansal yapı ve kârlılık oranlarının hesaplanması ile ilgili formüller Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Likidite, Finansal Yapı ve Kârlılık Oranları

Likidite Oranları	Formüller
Cari Oran	Dönen Varlık / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak
Asit-Test Oranı	Dönen Varlık- Stoklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak
Nakit Oranı	Hazır Değerler / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak
Finansal Yapı Oranları	
Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Yabancı Kaynak / Aktif Toplam
Öz Kaynak Aktif Oranı	Öz Kaynaklar / Aktif Toplam
Finansman Oranı	Öz Kaynaklar /Toplam Yabancı Kaynaklar
Kârlılık Oranları	
Brüt Kar Marjı	Brüt Satış Kârı / Net Satışlar
Net Kar Marjı	Net Kâr / Net Satışlar
Aktif Karlılık Oranı	Net Kâr / Aktif Toplam

7. BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında TTKK'nın likidite, finansal yapı ve kârlılık oranlarına ilişkin elde edilen bulguların analiz ve değerlendirmelerine yer verilecektir.

7.1. Likidite Oranları Açısından Analiz Sonuçları

TTKK'nın likidite oranlarına ilişkin hesaplanan cari oran, asit-test oranı ve nakit oranı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Likidite Oranları

Likidite Oranları	2018	2019	2020	2021	2022
Cari Oran	1,21	1,27	1,33	1,25	1,18
Asit-Test Oranı	1,16	1,21	1,27	1,11	1,08
Nakit Oranı	0,003	0,007	0,012	0,011	0,012

Tablo 3'e bakıldığında, çalışmada ele alınan dönem boyunca TTKK'nın cari oranının Türkiye için genel olarak kabul edilen 1,5 oranının altında olduğu görülmektedir. Aynı zamanda cari oranın 2020 yılına kadar artışı gösterdiği ancak daha sonraki yıllarda düşüş trendine girdiği belirlenmiştir.

Kurumun beşinci faaliyet yılında cari oranı 1,18 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, kurumun her 1 TL'lik kısa vadeli borcuna karşılık 1,18 TL'sinin olduğunu göstermektedir. Cari oranın tamamlayıcısı niteliğinde olan asit-test oranının ise, söz konusu dönem boyunca genel olarak arzu edilen seviye olan 1'in üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu sonuç, stoklar dışındaki dönen varlıkların kısa vadeli borçları ödemek için yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca asit test oranının da 2020 yılına kadar artış gösterdiği ancak daha sonraki yıllarda düşüş eğilimine girdiği belirlenmiştir. Kurumun nakit oranının seyrine bakıldığında ele alınan dönem boyunca genel kabul gören oran olan 0,20'den oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, kurumun ciddi bir nakit problemi olduğu sonucunu göstermektedir.

7.2. Finansal Yapı Oranları Açısından Analiz Sonuçları

TTKK'nın finansal yapı oranlarına ilişkin hesaplanan finansal kaldıraç oranı, öz kaynak aktif oranı ve finansman oranı Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Finansal Yapı Oranları

Finansal Yapı Oranları	2018	2019	2020	2021	2022
Finansal Kaldıraç Oranı	0,74	0,70	0,67	0,74	0,81
Öz Kaynak Aktif Oranı	0,26	0,30	0,33	0,26	0,19
Finansman Oranı	0,36	0,44	0,49	0,35	0,24

Tablo 4'e bakıldığında, TTKK'nın finansal kaldıraç oranının 2022 yılı hariç diğer yıllarda Türkiye için kabul edilen oranın 0,60'ın da üzerinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda normal olarak kabul edilen seviyededir. Ancak 2022 yılında kurumun finansal kaldıraç oranının oldukça yükseldiği ve 0,81 olarak hesaplandığı görülmektedir. Öz kaynak aktif oranına bakıldığında ise, kurumun bu oranı ele alınan dönem itibari ile Türkiye koşullarına göre anılan 0,40 oranının altında seyretmektedir. Bu oran özellikle 2022 yılında 0,19 ile en düşük seviyeye ulaşmıştır. Kurumun yıllar itibari ile hesaplanan finansman oranları incelendiğinde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için normal kabul edilen 0,70 oranının da oldukça altında kaldığı görülmektedir. Bu oran 2020 yılına kadar artarak devam etmiş, 2022 yılında ise 0,24 ile en düşük seviyesini görmüştür.

7.3. Kârlılık Oranları Açısından Analiz Sonuçları

TTKK'nın kârlılık oranlarına ilişkin hesaplanan brüt kâr marjı, net kâr marjı ve aktif kârlılık oranı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kârlılık Oranları

Kârlılık Oranları	2018	2019	2020	2021	2022
Brüt Kâr Marjı	8,84	8,83	9,26	8,50	5,67
Net Kâr Marjı	5,21	4,47	4,62	6,12	5,35
Aktif Kârlılık Oranı	3,31	3,01	3,09	4,49	5,45

Tablo 5 incelendiğinde, TTKK'nın brüt kâr marjının en yüksek 2020 yılında gerçekleştiği, daha sonra azalma eğilimine girerek en büyük düşüşün 2022 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Kurumun net kâr marjının ise 2019 ve 2022 yıllarında azaldığı, 2021 yılında en yüksek seviyesini gördüğü belirlenmiştir. Aktif kârlılık oranının yalnızca 2019 yılında azaldığı, diğer yıllarda büyümeye devam ettiği tespit edilmiştir.

8. SONUÇ

19. yüzyıldan itibaren modern bir işletme olarak kabul edilen kooperatifler hem ortaya çıkış nedenleri hem de çalışma şekillerindeki farklılıklar ve benimsemiş olduğu ilkeler nedeniyle yalnızca bir şirket türü olarak değerlendirilmemektedir. Sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal alanlarda da hizmet sağlayan kooperatifler, ticaret kanunlarında da yer edinerek önemli iktisadî aktörler haline gelmişlerdir. Küresel ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde dahî faaliyetlerini sürdürmeyi başaran kooperatifler; yaygınlaşan yoksulluk, gittikçe artan istihdam talebi, kültürel ve sosyal yozlaşma gibi sorunlarla etkin bir şekilde mücadele edilmesini sağladığı için ülkelerin gündemindeki yerini her geçen gün daha da artırmaktadır. Diğer yandan kooperatifler; âtıl kaynakların ekonomiye kazandırılmasına, sermayenin tabana yayılmasına, nispeten düşük gelirli kesimin kendini güvenceye alarak iktisadî faaliyetlerde bulunmasına, küçük girişimlerin bir araya gelerek büyük aktörlere dönüşmesine, ortakların sürdürülebilir bir ekonomik gelire sahip olmalarına dolayısıyla ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerde bulunarak toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren kooperatifler, kamu ile özel sektör arasında üçüncü bir sektör olarak kabul görmektedir. Bireylerin ferdî olarak karşılamakta güçlük çekecekleri ihtiyaçlarını karşılıklı iş birliği, dayanışma ve yardımlaşma yoluyla gidermek amacıyla kurulan kooperatifler toplumsal bir nitelik taşırlar. Bu anlamda insan odaklı olarak kurulan kooperatiflerin amacı; en az maliyetle, en avantajlı şekilde, faaliyette bulunulan bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik şartları da göz önünde tutularak sürdürülebilir stratejilerle ortaklarının

ihtiyaçlarına cevap vermek olarak belirlenmiştir. Çok yönlü yapıya sahip olan bu kooperatiflerin sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında finansal performanslarının dikkate alınması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışma ile, Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin likidite, finansal yapı ve kârlılık durumları analiz edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışma sonucunda, kurumun kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü gösteren rasyolardan yalnızca asit test oranının ele alınan dönem boyunca istenilen seviyede olduğu, cari oranın gelişmekte olan ülkeler için kabul gören seviyenin de altında olduğu ve özellikle en hassas likidite ölçüsü olan nakit oranının oldukça düşük seyrettiği görülmektedir. Kurumun işletme sermayesinin, genel olarak yüksek kısa vadeli yabancı kaynakla finanse edilmesi nedeniyle cari oranın düşük olduğu söylenebilir. Nakit oranının da oldukça düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kurumun alacaklarının tahsilinde sorun yaşamaya ya da satışlarının durması halinde kısa vadeli borçlarını ödeme gücünün çok düşük olduğu ifade edilebilir. Özellikle 2020 yılından sonra kurumun, daha fazla likidite sorunu ile karşı karşıya kaldığı belirtilebilir. Bu bağlamda likiditeyi artırmaya yönelik girişimlerde bulunulmalıdır.

Kurumun finansal yapı oranları değerlendirildiğinde, 2022 yılında toplam varlıkların yüksek ölçüde yabancı kaynaklarla finanse edildiği, dolayısıyla kurumun fonlama riskinin arttığı söylenebilir. Bu durumla ilişkili olarak da kurumun toplam varlıklar içerisindeki öz sermaye payının düşük olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla kurumun alacaklarının tahsilinde yaşayacağı bir güçlükte, fiyatlarda görülen beklenmedik düşüşlerde ya da ekonominin genelinde görülebilecek bir durgunluk döneminde finansal açıdan zor durumda kalabileceği söylenebilir. Kurumun finansman oranı ise yıllar itibarıyla genel kabul gören oranın oldukça altındadır. Bu oranlar kurumun ciddi bir kaynak sıkıntısı yaşadığını ortaya koyar niteliktedir.

Kurumun kârlılık oranları incelendiğinde, brüt kâr marjının özellikle 2022 yılında oldukça azaldığı görülmektedir. Bu dönemde yüksek enflasyonun maliyetleri artırması nedeniyle bu sonuçla karşılaşmış olabilir. Kurumun net kâr marjı ise yalnızca 2021 yılında artmış, diğer yıllarda sürekli düşüş eğilimi göstermiştir. Büyük ölçüde yabancı kaynak kullanan bu kurumların kaynak maliyetinin yüksek olması ve buna bağlı olarak net kârının azalması bu sonucun ortaya çıkmasında neden olabilir. Aktif kârlılık oranına bakıldığında 2019 yılı hariç diğer yıllarda bu oranın artış gösterdiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, genel olarak kurumun satışlara göre kârlılığının azaldığını ancak varlıklarının daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılarak varlık getirisinin artırıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1163.pdf>, Erişim Tarihi: 19.11.2023
- 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1581&MevzuatTur=1&MevzuatTer-tip=5>, Erişim Tarihi: 27.11.2023
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2010). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Akgüç, Ö. (2011). Mali Tablolar Analizi. (14. Baskı) İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Akıncı, S. (2019). Tarım Kredi Kooperatiflerinde Merkezi Muhasebe Sistemi Uygulamasının İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (3-4), 8-18.
- Alıcı, M.S. & Demir, M. (2020). Analysis of Agricultural Credit Cooperatives in Terms of Activity and Profitability Ratios: The Case of Amasya Province (2014-2018 Period). Van Yüzüncü Yıl University, The Journal of Social Sciences Institute, 49, 313-338
- Büçük, İ. H. (2004). *Tarım Kredi Kooperatifleri Konya Bölge Birliği'ne Bağlı Kooperatiflerin Ekonomik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Civan, O. (2021). Tarım Sektörünün Finansmanında Kooperatiflerin Rolü: Tarım Kredi Kooperatifleri Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Demir, E. (2003). *Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ekinci, G. ve Bakır, İ. (2021). Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Analizi AI Dal Hastanesi Örneği. *Usaysad Dergisi*, 7(1):1-18.
- Elmas, B. (2017). Finansal Tablolar Analizi. (2. Baskı), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erkul, H., Seçtim, H. Ve Altay, A. M. (2023). Kooperatif Yönetiminin Hukuksal Sorunları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Management and Political Sciences Review*, 5(1), 1-18.
- Gapenski, L. C. (2005). Healthcare Finance: An Introduction to Accounting and Financial Management, 3. Baskı, Aupha.
- Geray, C. Tan, A. Duymaz, İ. Taraklı, D. Polat, H. Çaloğlu, O. ve Vargı, S. (1991). *Kooperatifçilik Temel Bilgileri*. (2. Baskı), Türk-İş Yayınları, İstanbul

- Güngör, A. O. (2023). Teftiş, Denetim ve Performans Sistemi Üzerine Bir Araştırma: Tarım Kredi Kooperatifleri Örneği, (Dönem Projesi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik.
- Güven, S. (1997). *Ekonomik demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- İnan, İ. H. (2008). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli* (2. Baskı), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Karaman, S., Özalp, A. ve Yılmaz, İ. (2014). Tarımsal Kalkınma Kooperatif Karlılığının DuPont Model Analizi, *Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu*, 30-31 Ekim 2014, Ankara.
- Kayacık, M. F. (2023). Tarım Kredi Kooperatiflerinde İç Kontrolün Muhasebe Hata ve Hilelerinin Önlenmesindeki Rolü: Kütahya Bölge Birliği Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilecik.
- Mülayim, Z.G. (2013). *Kooperatifçilik*. Yetkin Yayıncılık, Ankara.
- Savcı, M. (2011). Mali Tablolar Analizi, (4. Baskı). Murathan yayınevi, Trabzon.
- Seyfioğlu, M. (2010). *Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısının Tespiti ve Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ticaret Bakanlığı, (2023). Türkiye’de Kooperatifçilik, <https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce>, Erişim tarihi: 21.11.2023.
- Türk Dil Kurumu, (2023). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21.11.2023.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023e). Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Ana Sözleşmesi, <https://www.tarimkredi.org.tr/media/zl5j45cc/turkiye-tarim-kredi-kooperatifleri-merkez-birligi-ana-sozlesmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2023.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2022). 2022 Faaliyet Raporu, https://www.tarimkredi.org.tr/media/a0gfbz0q/faaliyet_raporu_2023.pdf, Erişim Tarihi: 28.11.2023.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023a). Tarım Kredi Kooperatifi Ana sözleşmesi, <https://www.tarimkredi.org.tr/media/1w3b33ha/koop-ana-sozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 26.11.2023.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023b). Köklü Geçmişimiz, <https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/koklu-gecmisimiz/>, Erişim Tarihi: 22.11.2023.
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023c). Ana Sayfa, <https://www.tarimkredi.org.tr/>, Erişim Tarihi: 27.11.2023.

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023d). Tarım Kredi Kooperatifleri Bölge Birliği Ana sözleşmesi, <https://www.tarimkredi.org.tr/media/hupposhl/tarim-kredi-kooperatifleri-bolge-birligi-ana-sozlemesi.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2023.

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, (2023f). İştiraklerimiz, <https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/%C4%B1stiraklerimiz/>, Erişim Tarihi: 27.11.2023.

Uysal, M. C., ve Durmuş, A. (2020). Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri İçin Kurumsal Risk Yönetimi ve İç Denetim Model Önerisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 698-708.

Weaver, S. C. (2012). *The Essentials of Financial Analysis*, Mcgraw Hill Companies, USA.

Yalçıntaş, N. (1970). Kooperatiflerle İlgili Olarak Devlete Düşen Görevler. VII. Türk Kooperatifçilik Kongresi. Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu.